кими елементами, яких немає у відомих нам етнографічних джерелах, і які було записано в с. Андрусівка від Шуліки Мотрі Василівни.

Наш музей надає допомогу в написанні рефератів, повідомлень, курсових і дипломних робіт. Так, матеріали, зібрані музеєм, було використано в працях "Топоніміка нашого краю", "Народний одяг середньої Наддніпрянщини", "Фольклорна скарбниця краю".

Сподіваємось, що з розширенням штату музею і його приміщення, збільшенням кошторису форми роботи розширяться, і якомога більше краян зможуть долучитися до народного мистецтва.

Докладніше про роботу музею можна прочитати в публікаціях О. Аболмасової: Аболмасова О. Відгукніться, народні умільці // Наддніпр. правда. – 1992. – 22 серп.; її ж. Забігав човник відтіль... // Сільські вісті. – 1999. – 25 листоп.; її ж. Картинки з виставки // Світловодськ веч. – 1992. – 9 верес.; її ж. "Котиться писанка через віки..." // Там само. – 25 квіт.; її ж. Лики святих – руками майстрині // Там само. – 1997. – 15 жовт.; її ж. Оживають традиції // Наддніпрян. правда. – 1991. – 29 січ.; її ж. Птахом пурхає човник // Кіровоград. правда. – 1999. – 25 листоп.; її ж. "Рушники, рушники, то матусі роки..." // Світловодськ веч. – 1992. – 18 листоп.; її ж. Самбук куштували? // Сільські вісті. – 2002 – 17 січ.; її ж. "Там, в ткацькій арфі, птахом пурхав човник..." // Народне слово. – 2002. – 14 груд.; її ж. У дусі народних традицій // Світловодськ веч. – 1993. – 11 лют.; її ж. Українські загадки: Кросворд // Там само. – 1998. – 24 січ., Народне слово. – 1999. – 28 січ., Сільські вісті. – 1998. – 13 серп.; її ж. Уроки різдвяних свят // Народне слово. – 2001. – 23 січ.; її ж. Як ми колись ярмаркували // Наддніпрянська правда. – 1997. – 25 січ., Чому? – 1999. – 22 січ.

ТКАЦЬКА ТЕХНІКА "У ПЕРЕКЛАД" НА ЖИТОМИРСЬКОМУ ПОЛІССІ*

Валентина Бойченко (м. Київ)

Ткацтво на північній Житомирщині ще навіть на початку XX ст. було одним з основних видів домашнього виробництва, пов'язаних з виготовленням тканини переважно для власного користування; різної за складом сировини, технікою виконання, гатунком та призначенням. Місцеві ткалі виробляли тканину кількома способами: звичайним полотняним переплетенням пряжі, "перебором", килимовою технікою "у переклад" і комбінованим способом коли полотняну чи перебірну техніку поєднували з килимовою. Слід зазначити, що при тканні полотняних виробів майстрині "перекладом" виконували виключно декоративне оздоблення тканини — як локальне, так і по всій площині.

Виходячи з інформації старожилів можна припустити, що пристосування "перекладу" при виготовленні побутової тканини починається з XIX ст. В основному, цією технікою у XIX ст. ткали вовняні килими та один із видів жіночого поясного одягу – запаски, поширені в той час серед заможного населення переважно в селах, що не зазнали кріпацтва, зокрема так званих шляхетських.

Завдяки технічним прийомам "перекладу", котрі дозволяли вводити в орнаментику тканини різні за рисунком і мотивами художні елементи,

багатоколірність, а також завдяки самій фактурі "перекладу", ця ткацька техніка була найцікавішою і найхарактернішою для Житомирщини. Спробуємо дослідити саме застосування килимової техніки "у переклад" при домашньому виготовленні побутової тканини та жіночого полотняного одягу (в літературі це питання розглянуте неповно).

Ткали тканину з пряжі, виготовленої з місцевої сировини. Природно-кліматичні умови Житомирщини, як і взагалі Полісся, сприяли вирощенню льону, конопель. Головною сировиною був льон. Сіяли весною, як і хліб, і набирали насіння рукою з фартуха або коробки і розсівали по полю. Разів зо два за літо його прополювали, визначаючи стиглість за кольором рослини. "У серпні льон брали в сніпки" – рвали руками, в'язали снопочки і ставили в кучки сушити (за гарної погоди його просушували три чотири дні). Коли льон висохивав, звозили на тік "обцопувати прачем" – оббивати насіння. Потім, загорнувши його в плат, "били на олію". Стебла ж на кілька тижнів розстеляли по полю "вилежуватися". Вилежаний льон збирали, в'язали в кулі по 8–10 снопиків. Перед тим, як його терти, дехто додатково просушував його на печі (зверху ще накривали рядном). Знову волокна били прачем (так робили не всі), аби м'якшими були, терли на терниці, тріпали трепалом, чесали на гребені й знімали з гребеня прядиво (мичку).

Прясти починали в піст (у Пилипівку): мичку накладали на гребінь і веретеном пряли. Напрядені нитки змотували в клубки і дерев'яною ложечкою з двома отворами розсновували на кілки, вбиті у стіні (одна довжина наснованої пряжі називалася "губою", "гупкою"). Потім знімали, змотували "ланцюгом", навивали основу в кроснах. На цівки пряжу мотали сукальцем.

Ткали також у піст (березень – квітень) на "сохах" – примітивних горизонтальних верстатах поширених у давнину. З XIX ст. серед місцевого населення почали поширюватися й більш досконалі знаряддя: дерев'яна коловоротка для прядіння пряжі та горизонтальний верстат "кросна". Остов кросен ("станина", "сохи") складався з чотирьох сох, з'єднаних перечками. Основу накручували на вал ("навой"), укріплений ззаду, а готове полотно на "воротило" – вал, укріплений спереду. Бердо та нити (крізь них проходила основа) підвішували до стелі. Бердо виготовляли залежно від призначення тканини. До основних частин кросен належали дерев'яні педалі "поножі" тощо.

Старші майстрині розповідали, що перед тканням полотна обов'язково добре натоплювали піч, щоб у хаті було тепло й сухо, "бо, коли волого, то нит погано ходить по нитках і вони деруться". За прикметою, аби полотно ткалося легко, якісно й швидко бажано було, щоб ніхто зі сторонніх не дивився, як ткаля тче. По п'ятницях ніякі роботи, пов'язані зі ткацтвом, не виконувати. Дозволялося тільки змотувати пряжу на клубки.

Ткацтвом займалися жінки. Дівчат з дитинства навчали усіх процесів, пов'язані з даним ремеслом, а до весілля вони вже мали власноручно підготувати чимало рушників, сорочок, полотна для весільного посагу. Свати так зверталися до нареченої:

Покажи, доню,
Як рано вставала,
Чи рушників придбала.

Проте справжніми ткалями-майстринями (таких були одиниці на селі) ставали тільки ті, котрі вправно володіли технікою "у переклад", мали природнє відчуття композиції орнаменту, кольору, вміли творчо підібрати узори за своїми самобутні традиції ткацтва. Можливо, саме тому серед жінок побутувала приказка:

Не дай мене, мати, туди заміж,
де затикають,
А де посередині тчуть.

При тканні килимовою технікою "у переклад" піткання прокладали по

всій ширині основи суцільними рядами або окремими елементами узорів. Узори перекладали вручну, купованими нитками ("заполоччю", "горіною", "лучкою"). У цій техніці можна виділити чотири способи: "простий", "ув'язовий", "безув'язовий", "накладний" або "спусканий". Використовували як лише один з них, так і одразу кілька.

Простий спосіб. Власне, це і є спосіб ткання "перекладу". Кольорове піткання намотували на останні нитки основи з одного боку, прокладали в зів по всій ширині основи, виймали з зіва з другого боку основи, прибивали пряжу бердом, змінювали розміщення поножів. Вийняту нитку піткання знову намотували на останні нитки основи з іншого боку, прокладали в зів у протилежному напрямку, прибивали бердом і т. ін. Ткали "прості" смуги, вузькі смуги з дрібних елементів.

Ув'язовий спосіб. Кольорове піткання намотували на крайні нитки основи з одного боку, прокладали в зів по всій ширині певного кольорового елемента, виймали. Наступну вільну нитку основи ("чипляну нитку", "ув'яз", "бо на ній ув'язували пряжу двох кольорів") ув'язували піткання іншого кольору по узору, прокладали в зів, виймали, де потрібно і так до кінця. Вийнятим піткання обмотували крайні нитки основи, прокладали в зів у зворотному напрямку, виймали біля "ув'язу", котрий ув'язували піткання попереднього кольорового елемента і т. ін. Ткали орнаментальні смуги геометричного рисунка з ледь рельєфними вертикальними обрисами. Ткання суцільне, практичне.

Безув'язовий спосіб. Кольорове піткання прокладали по ширині всіх елементів. На контурі узорів по вертикалі піткання двох кольорових елементів не ув'язували за одну і ту ж нитку основи, а ув'язавши останні нитки основи, прокладали в зів у зворотному напрямку. Ткали орнаментальні смуги геометричного рисунка з чіткими вертикальними обрисами. Ткання було малопрактичним, між узорами утворювалися щілини.

Накладний або спусканий спосіб. Принцип ткання безув'язовий з тією різницею, що після кількаразового прокладання піткання по ширині певних кольорових елементів крайні нитки основи (з обох боків чи з одного) переходили на наступні, тобто, одне піткання по узору "накладалося", а інше "спускалося". Ткали орнаментальні смуги геометричного, геометризованого рисунка зі скісними, зубчастими обрисами.

Таким чином, способи ткання визначали певне фактурне й орнаментальне рішення. Враховувалася також практичність способу. Необхідно зазначити, що перелічені способи ткання "у переклад" ідентичні способи ткання традиційних житомирських килимів. Значну частину візерунків з килимів народні майстри перенесли на оздоблення тканих полотняних виробів, створивши таким чином, дещо спільну орнаментику.

До інтер'єрної тканини сільського житла належали рушники, які відігравали чималу роль у побуті селянина, настольники, простирадла, наволочки. Рушники за функціональним призначенням поділялися на вжиткові ("для втирання", "ручники", "для посуду") та декоративні ("на образи", "кілкові"). Ткали їх шириною від 30 до 50 см і довжиною від 150 до 220 см.

Ужиткові рушники виготовляли для суто домашнього повсякденного користування. Окрім прямого призначення, ними накривали хліб на столі, а по деяких селах у неділю – хлібну діжу, що стояла на лаві на покуті; на рушника клали хліб і дробочок солі. Рушником накривали і свіжевипечений хліб, складений на хлібній полиці – кріпили над полицею для посуду тощо. Ткали їх як настольники й іншу побутову тканину "полотном", "перебором" – "у хвойку", "у косички" ("у косочки", "у косиці"), "у кружку", "у гречку". Давніші "ручніки" робили неоздобленими ("посненькими") або в прості перетички на кінцях. Пізніше їх почали прикрашати на кінцях

"перекладом" – вузькою орнаментальною смугою, облямованою перетичками. Орнамент будували на ритмічному чергуванні невеликих за розмірами узорів геометричних, рослинних, зооморфних чи інших мотивів, наприклад: "кривуль", "клуночків", "пальчиків", "кулачків", "у квіточку", "собачок", "вілочок" і ін. На зразок "ручників" ткали й рушники для посуду, тільки менші за розміром. Тримали "ручника" на гачку біля печі, а рушники для посуду на "конику", фігурно вирізаній вертикальній дошці в полиці для посуду.

Декоративні рушники призначались для оздоблення сільського помешкання. Ними завішували образи, прикрашали стіни, вікна. У весільній пісні співається:

Научи мене, моя мамонько,
Як свекрусі годити.
Вставай раненько,
Вмийся біленько,
Полий зілля частенько,
Держи у хаті, як у віночку,
Рушники на кілочку.
Держи у хаті, як у світлиці,
Повненько водиці.

У минулому в "предковіцьких" хатах стіни прикрашали "кілковими" рушниками ("бо на кілки вішали"), оздобленими лише перетичками на кінцях. Пізніше на стіни почали вішати рушники, прикрашені "перекладом". Оздоблювали стіни рушниками "кільки у кого було" – від одного-трьох на чільній стіні (могли повісити одного-два поміж вікнами і одного між покутем та вікном) або ще один–два на причілковій. Дехто вішав і на килим за сволоком на причілковій стіні. Прибирали рушниками й вікна – переднє (передпічне), середнє, застольне чи вікна і стіни (по одному вішали між вікнами на чільній стіні або ще одним між вікном та іконами на причілковій). Щодо вікон, то тут по селах побутувала давня прикмета: "як синичка постукає у передпічне вікно, то буде погана звістка, в середнє – хороша, у застольне – мертвець".

Декоративну композицію "кілкових" рушників зосереджували також на кінцях, але робили її більш повною, ніж у "ручніках" і складалася вона з широкої головної орнаментальної смуги та кількох вужчих допоміжних. Головну смугу компонували зі складних узорів, як-то: "у різану кривулю" чи "матили", "рожі" або з "великої кривулі", а вужчі найчастіше складалися з хрестиків, геометризованих "грибочків", "вілочків" й інших дрібних узорів.

Значну роль рушники відігравали і в народних обрядах та ритуалах. З хлібом-сіллю на рушнику зустрічали дорогих гостей. Майже в усіх весільних обрядах рушники подавали сватам, благословляли хлібом-сіллю на рушнику, стелили рушника молодим під ноги. Рушники, як і завіски, сорочки, настольники, килими, включалися до дівочого посагу. При похованні ж дівчини чи хлопця: рушник укладали під ноги кінцями долі, "щоб хоч на тім світі на рушник стали". Рушники, завіски приносили й у пожертву: на могилах дорослим пов'язували хрест рушником, дітям – вінок з барвінка. Рушниками та завісками перев'язували і придорожні хрести ("фігури").

Особливу увагу привертає ще один вид декоративного рушника, прикрашений "перекладом" – довга багато оздоблена "завіска" ("завіс", "завєска"), "божник" (ткали завширшки від 24 до 50 см і завдовжки, в середньому, від 220 до 650 см.) На Житомирщині за способом ткання надавали переважно два типи "завісок". До першого типу належали завіски, в яких орнамент перекладного ткацтва поєднувався з тлом, тканим "перебором": "у косички", "у хвойку", а до другого – по всій довжині тканини "перекладом". Композиційне рішення орнаментації завісок виконане у формі ритмічно закомпонованих горизонтальних смуг. Загалом можна виділити три типи: перший – найдавніший, побудований на оздобленні поля простими поперечними смугами, другий – з простими й орнамен-

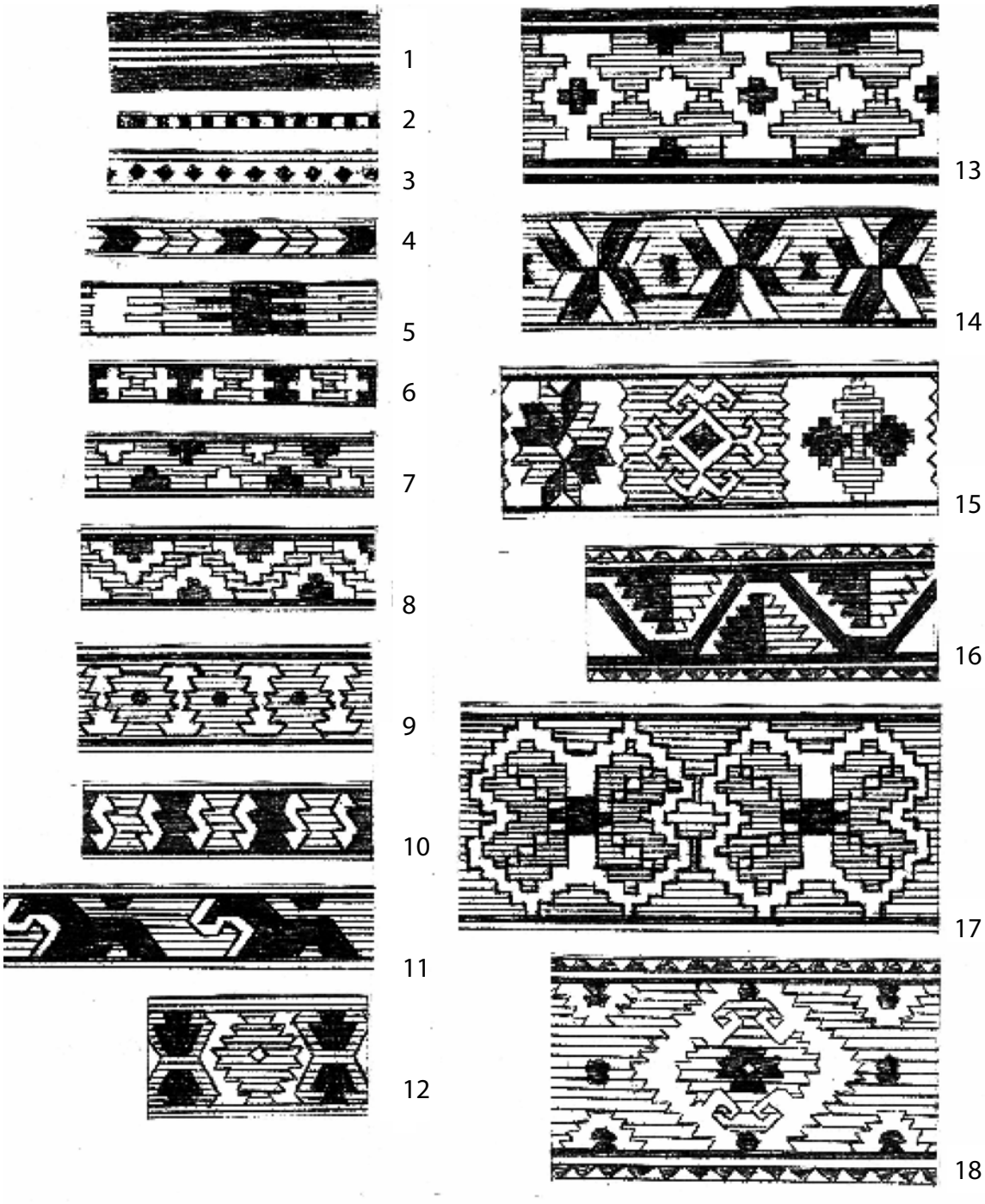

Орнаментальні смуги

1 – “плашки”
2 – “бабки”
3 – “кулачки”
4 – “клиночки”
5 – “вілочки”
6 – “хрестики”
7 – “кривуля”
8 – “кривуля”
9 – “ліхтарики”
10 – “качечки”
11 – “собачки”
12 – “рожа”
13 – “у квіточку”
14 – “квіточка”
15 – “у рогатеньку квіточку”
16 – “мощаницька кривуля”
17 – “вітряк”
18 – “у козака”

тальними на кінцях і третій – побудований на оздобленні орнаментальними смугами майже по всій довжині. В усіх трьох типах центр композиції з головними узорами зосереджували на кінцях.

Слід сказати, що для Житомирщини характерними були завіски, ткані орнаментами геометричних, рослинних, зооморфних та предметних мотивів. Найпоширенішими орнаментами були вузькі прості смуги ("перетички", "плашки", "пасочки"), смужки з дрібних елементів ("павучків", "бабок"), нешироκі орнаментальні смуги з "кривуль", струнκого ряду "хрестиків", "гребінок", "маковок", "кулачків", "пальчиків" та орнаментальні смуги, заповнені кількома зображеннями великого складного візерунка – "рожі", "вітряка", "козака" або кількох ланок "мощаницької кривулі" і т. п.

У сільському житлі завісками прикрашали ряд ("шар") образів, поставлених на дерев'яну вирізьблену, розписану або (рідше) інкрустовану соломою поличку ("божничку") на покуті на причілковій стіні. Якщо ікон було багато, то їх ставили ще в кутку на покуті або на чільній стіні до поперечного балька. В будень, піст образи вивішували завіскою перетканою смужками ("пасамужками") на кінцях або по всій довжині. На свято ікони покривали завіскою "у переклад" з гарно розправленими кінцями на стінах. Іноді один кінець завіски з образів виводився на поздовжній сволок біля причілкової стіни. Ікони влітку прикрашали живими квітами, взимку висушеними. Особливо гарно образи прибирали на Трійцю – квітами, гілками берези, клена, лепехою. Біля ікон завжди тримали "громовицю" ("громницю"), перев'язану льоном разом із калиною, свячену вербу, мак, пучечок кращих колосків жита із зажинку – "борідку", освячену на Спаса й Хрещенську водичку. Перед образами висіла лампадка.

Колишні настольники прикрашали скромно – простими перетичками на кінцях, а були й взагалі не оздобленими ("пісними"). На початку XX ст. їх почали прикрашати і "перекладом": "на будень або піст" однією-двома червоними смужками ("плашками"), а на свято – однією орнаментальною зі спрощених узорів, облямованою перетичками, подібно до "ручників".

Окрім прямого призначення – накривання стола ("не можна було, щоб стіл голим стояв"), настольником також на Великдень застеляли луб'яні коробки для пасок, пасхальних яєць та інших продуктів, які несли святити. Кінцем настольника інколи накривали й хліб на столі. Використовували їх і при похованні – оббивали труну. Однак така традиція була не скрізь поширена. Наприклад, у с. Берестовець настольники покійникам не слали – "вважалося за сором настольника, на якому клали хліб, стелити під покійника". Ним (або полотном) накривали віко.

Гордістю господині були й наволочки та простирадла (радюжки), ткані "полотном" й оздоблені "перекладом" – однією широκою орнаментальною смугою з головних узорів, обрамленою кількома вузькими, допоміжними, зі спрощених узорів. Орнамент наволочки, простирадла ткали разом з полотнищем або прошвою. Подушками, одягненими в наволочки з "перекладами", на свято прикрашали жердку, завішану килимом чи рядюжкою, також оздобленою "перекладом" – "як годилось по дві в три ряди". Пізніше подушки почали укладати "одна на одну" і на підлозі або дерев'яному ліжку ("ложку"), яке з часом замінило підллгу. Підлогу же застеляли рядном, "хто мав кілька килимів, ще й килимом", а ліжко – рядном, простирадлом, килимом.

Окрім побутової білизни орнаментальними смугами, тканими "у переклад" жіночки прикрашали і деталі свого полотняного одягу: подолки сорочок, фартухів. Подібне оздоблення почали застосовувати з початку XX ст.

Розглядаючи техніку виконання, зразки орнаментів, використовуваних у минулому при оздобленні полотняних виробів, можна простежити роз-

виток декорування побутової тканини даного регіону від "перетичок", смужок, тканих "полотном" і "перебором", до тканих "перекладом" простих пасочків, смуг з найпростіших за обрисами узорів, смуг, закомпонованих більш розвиненими орнаментальними елементами та смуг зі стилізованих форм ("квіточки", "вітряки", "козаки").

За характером орнаментальні елементи побутових тканин, оздоблених "перекладом", були геометричні, геометризовані, виконані в узагальненій трактовці, в обрисах яких можна простежити і розвиток узору від смуг, прямокутних, скісних і східчастих елементів до їх комбінацій.

За змістом узорів, їхніми назвами можна простежити й розвиток мотивів орнаменту від геометричних – "у плашки", "кривулі", "зубці", рослинного – "у галузки", "великі й малі рожі", "грибочки", "білі і чорнобриві маковки" до зооморфних ("собачки", "качечки", "огнева оса", "осак"), образів предметів побуту ("гребінці", "вілочки", "заступці", "ліхтарики"), зображень людини ("у козака", "у чоловєка"), аж до архітектурних мотивів ("вітряка", "церковки").

Кольорова гама тканих виробів, оздоблених "перекладом", складалася з трьох кольорів – білого, червоного й чорного. Головним був колір тла, а в орнаменті або всі несли однакове кольорове навантаження, або виділявсь якийсь один, а два інші були допоміжними.

Оздоблення побутової тканини "перекладом" досягло свого найвищого розвитку наприкінці XIX – на початку XX ст., З першої половини минулого століття, у зв'язку зі зростанням мануфактурного виробництва домашнє виготовлення тканини починає занепадати.

Ужиткова тканина, прикрашена "перекладом" – настольники, наволочки, рушники, а надто завіски, різні за композиційним рішенням декору, складом узорних елементів, які вражають своїми художньо-стильовими особливостями, урочистістю та монументальністю, – це явище яскраве, самобутнє, мистецьки довершене. Воно по праву належить до найкращих здобутків українського народного ткацтва кінця XIX – початку XX ст.

---

* Запропонована робота грунтується переважно на польових матеріалах, зібраних під час експедицій до сіл Коростенського, Овруцького, Народицького й Радомишльського районів Житомирської області упродовж 1978–1979 рр.